

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

---

EEN NIEUWE KANS VOOR ONZE STREEKGESCHIEDENIS

Verplichte Capita Selecta op Middelbare School-eindexamens

Ingevolge het Koninklijk besluit van 24 september 1965 Staatsblad no. 439 regelende de eindexamens voor het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs moet met ingang van 1 september 1967 de eindexamen-candidaat uit de leerstof van het vak geschiedenis enkele uitgekozen onderwerpen (= capita selecta) nemen met de bedoeling hierover te worden geëxamineerd¹). Met deze maatregel stapt de wetgever uit de traditionele boot, die constant op de weidse golven van de algemene en van de vaderlandse geschiedenis-in-het-algemeen was blijven dobberen. En de zo vaak aangewakkerde liefde voor eigen stad en streek kreeg tot nu toe, bij alle loffelijke pogingen²), hoegenaamd geen kans om een actieve inbreng te leveren bij de studerende jeugd door openlegging van de veelzijdige en meestal unieke want typisch regionaal gestructureerde voorhanden kennisbronnen. Het zwaarste bleef uiteraard het zwaarste wegen en dat was en is de eindexamenstof.

Uit welke kennisbronnen kan de docent en de kandidaat putten?

Ten gevolge van deze principieel ingevoerde differentiatie gaat voor het geschiedkundig verleden van de eigen regio het eindexamenterrein open. Dit betekent in feite, dat, willen docent en kandidaat in deze richting met constructieve resultaten op de eindexametafel komen en het driehoeksgesprek tot een succes maken, beiden hun kennis moeten verruimen bij de regionale instellingen van geschiedenis en oudheidkunde. Deze instituten zijn naar hun opzet regionaal gebonden en m.a.w. functioneel gericht op de eigen regio of streek. Zij krijgen hiermee een onderwijs-injectie, waarover men zich alleen maar kan verheugen.

In het stadsgewest oostelijk mijngebied ligt de historische regio Heerlen met daarnaast de geamputeerde regio Kerkrade want afgespleten van zijn landskasteel en historisch stedelijk bestuurscentrum 's-Hertogenrade. Historische eilandjes in dit gebied zijn Eijgelshoven en Ubach-over-Worms alhoewel externe bindingen aanwezig zijn. Deze heemkundig-verbonden territoria worden anno 1967 bewoond door naar schatting in totaal 230.000 inwoners, waarvan de studerende jeugd meerdere gymnasia, hbs'en, mms'en en lycea kan bezoeken. Een groot aantal leerlingen kan zich jaarlijks prepareren op een eindexamen geschiedenis met speciale onderwerpen.

Nu liggen in dit stadsgewest verschillende mogelijkheden om de kennis van eigen verleden te verdiepen:

1. oudheidkundige verzamelingen;
2. een historisch gerichte archief- en bibliotheekinstelling;
3. een relatieve verscheidenheid van monumenten.

Tot de inventaris van de *eerste categorie van kennisbronnen* behoren de collecties van het geologisch Bureau van het Mijngebied, gevestigd te Heerlen; de sterk gevarieerde verzamelingen, vanaf de prehistorie tot en met de nieuwere tijden, van de heer J. Houppermans te Kerkrade-Kaalheide; het frankisch- en middeleeuws aardewerk van Brunssum en Schinveld, tentoongesteld in de gemeentehuizen aldaar; ten slotte de gemeentelijke Heerlense oudheidkundige verzamelingen van overwegend romeins karakter en met een afdeling, die de bestuursperiode van het landsfort van de Vrijheid van Herle en zijn plattelandskastelen uitbeeldt.

De historische gemeentelijke *archiefstellingen* van Heerlen, Kerkrade en andere tot dit stadsgewest behorende gemeenten bewaren documenten, bewijsstukken en geschriften van uiteenlopende aard, ruimschoots voldoende om een keuze te doen voor geschikte onderwerpen als capita selecta.

Daarnaast zijn historisch georiënteerde *bibliotheken* onontbeerlijk. In Heerlen is op dit terrein een streekbibliotheek in opbouw, waarvan de boekwerken en tijdschriften ter plaatse in het gemeentearchief (Orpheusstraat 2) door iedereen kunnen geraadpleegd worden.

Onze nog overeindstaande *monumenten* in oostelijk Zuidlimburg geven eveneens aanknopingspunten genoeg voor examenstof. Tal van publikaties zijn voorhanden voor wie er zich mee wil engageren. Ik denk hier b.v. aan het voormalig kasteel De Doom onder Welten-Heerlen, de oorsprong van een frankische nederzettingkern, waaruit Welten zich ontwikkeld heeft. Of aan het kasteel Schaesberg, oorsprong van de gelijknamige vrije rijksheerlijkheid en latere gemeente. Hetzelfde standpunt gaat op voor Hoensbroek met zijn monumentaal kasteel, oorsprong van een eigen bestuurszetel. En zo zijn meerdere monumentale gebouwen in

eigen streek aan te wijzen, die uitgangspunt kunnen zijn voor een veelzijdig gesprek aan de eindexamentafel.

Opleiding geschiedenisleraar.

Inmiddels kan ik mij voorstellen, dat het op gang brengen van deze nieuwe wettelijke maatregel inlooptijd nodig heeft. Een noodzakelijk impuls zal moeten uitgaan van de *opleiding tot geschiedenisleraar* aan de universiteiten en andere instellingen met dezelfde doelstelling.

Loffelijke activiteiten worden in deze richting ondernomen door de studenten van de universiteit van Amsterdam zoals blijkt uit de 11e jaargang van hun „Historiunculae”. Daarin leest men, hoe de studenten onder leiding van Dr. J. L. van der Gouw, de algemeen rijksarchivaris in ons land, een succesvolle werkweek over de *regionale geschiedenis* van de Zuidhollandse eilanden hebben meegemaakt. Voorts vindt men erin een betoog over de plaats van de regionale geschiedenis in het algemeen voortgezet en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs; een plan de campagne voor een werkweek; researchcentra waarbij een ruime plaats is toebedacht aan de archivarissen, die vrijgemaakt moeten worden voor wetenschappelijke onderzoeken. Ik citeer hier de auteur P. A. Hendrikx: „Denken wij er daarbij aan dat over het algemeen archivarissen op het gebied van contact met amateurhistorici de vaklieden vaak ver vooruit zijn. Samenwerking met hen kan contact met leraren dezen er misschien eens toe brengen, meer dan nu het geval is, belangstelling voor amateurs en lokale geschiedenis op te vatten. Te weten, dat dan vooral gevochten zal moeten worden tegen het fenomeen van de academicus-op-voetstuk in de kleine provinciestad, hetgeen contact leraar—plaatselijke bevolking vaak ernstig bemoeilijkt (blz. 29).”

Inlooptijd docenten en eindexamencandidaten.

Inlooptijd zal ook nodig zijn van de kant van de docenten en van die der eindexamencandidaten. Beide partijen zullen de weg moeten vinden naar de reeds genoemde openbare locale en regionale instellingen voor geschiedenis en oudheidkunde teneinde door beraad en overleg tot een verantwoorde keuze van onderwerpen te komen. Ik put hier opnieuw uit voren vermelde Amsterdamse Historiunculae. Voor lokaal- en regionaal-geschiedkundig onderzoek kunnen de volgende gezichtspunten in aanmerking komen: a) geografische, b) waterstaatkundige, c) verkeers-technische, d) de sociale structuur, e) de economische, f) psychologische, g) archeologische, h) staatkundige, i) kerkhistorische, j) archivarische,

k) bibliografische gegevens, l) kunsthistorische objecten (tekst van G. van Herwijnen en H. J. Jumelet, 18—21).

Deze schematische opzet behoeft uiteraard aanpassing aan het streekeigen historisch patroon. Een eindexamengesprek over regionale waterbouwkundige werken zal eerder de waterlevering aan de Romeinse thermen, de reeds in de 11e eeuw bestaande watermolens, het watervoorzienings-systeem der fortificatiewerken van Heerlen behandelen dan zaken van indijking, van stoomgemalen en hierop betrekking hebbende maatregelen van bestuur en rechtspraak. Dijkgraven zijn in onze regionale samenhang onbekende historische begrippen en figuren.

Bovendien mogen m.i. de keuze-onderwerpen niet tot het micro-type behoren. Wanneer de eindexamencandidaat b.v. aan de hand van (gepubliceerde) criminele gerechtshorrollen een bloemlezing geeft van plaatselijke misdadige praktijken, die als strikt individuele feiten worden voorgesteld, wordt deze materie niet uitgetild op het niveau van het geschiedkundig gebeuren in groter verband. Behandeling van het Bokkerijdersfenomeen daarentegen, geplaatst in het regionaal tijdsbeeld van de 18e eeuw, beantwoordt eerder aan de bedoeling van de nieuwe wettelijke maatregelen. In het Koninklijk besluit is sprake van onderwerpen, waarbij naast het politieke ook economische, sociale en culturele aspecten van de geschiedenis tot hun recht dienen te komen. Waarmee gezegd wil zijn, dat de capita selecta niet mogen ineenschrompelen tot onderwerpen, die niet of nauwelijks in een groter en veelzijdiger geschiedkundig leven kunnen ingeschakeld worden.

Op deze manier kan ik mij voorstellen, dat het onderwerp van de pauselijke kerkwijdingsakte anno 1049 te Voerendaal uitermate geschikt is voor examenstof. Dit streekhistorisch gebeuren kan n.l. ingebouwd worden in de politieke, kerkelijke en economische heroriëntering van die tijd.

Verder wijs ik op het verschijnsel van de plattelandskastelen met hun economie-gebouwen, die eeuwenlang het bewoningsbeeld van oostelijk Zuidlimburg hebben bepaald en waarmee gezichtspunten gemoeid zijn van militair-politiek, sociaal-economisch, genealogisch- en bestuurlijk karakter.

Het grote winstpunt om bij de keuze-bepaling van onderwerpen criteria aan te leggen zoals in het Koninklijk besluit nader geformuleerd en met 'n enkel voorbeeld uit de eigen regio geïllustreerd, bestaat hierin, dat de gecommiteerde, die als gespreks- én beoordelaarspartner mede aan de examentafel zit, de gang van zaken nog kan volgen en voldoende aanknopingspunten vindt om de besproken materie op zijn mérites te bekijken.

L. van HOMMERICH

Noten:

- 1) Koninklijk besluit van 24 september 1965 tot wijziging van de Koninklijke besluiten van 17 mei 1962, Stb. 188, 189 en 190, van 2 juli 1949, Stb. J 298, en van 26 september 1951, Stb. 435, houdende regeling van de eindexamens der openbare en aangewezen bijzondere gymnasia, hogereburgerscholen B. en A., middelbare scholen voor meisjes en handelsdagscholen met driejarige en met vierjarige cursus:

Art. IV. B. Met ingang van 1 september 1967 wordt de laatste alinea gelezen:

4. Voor de geschiedenis

a. kennis van de historische ontwikkeling gedurende de laatste halve eeuw en van de ontwikkeling van de staatsinstellingen van het Koninkrijk der Nederlanden en hun hedendaagse structuur en functie, terwijl de candidate voorts

b. vertrouwd dient te zijn met ten minste zes uit de algemene en vaderlandse geschiedenis gekozen onderwerpen, waarbij naast het politieke ook economische, sociale en culturele aspecten van de geschiedenis tot hun recht dienen te komen.

Deze onderwerpen mogen, indien dit voor een juiste behandeling noodzakelijk is, zich mede uitstrekken over het onder a. genoemde tijdvak.

Bij het examen over het onder b. vermelde kan uitgegaan worden van een tekst waarvan de candidate tevoren inzage heeft gekregen.

- 2) D. F. LUNSINGH SCHEURLEER : Streekmusea en ressortindeling;
in: Bulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond 1948, september-aflevering, 84—93, vnl. blz. 89 en 90.

H. E. van GELDER : De musea en de jeugd.

Overdruk uit Mededelingen Dienst voor Kunsten en Wetenschappen der gemeente 's-Gravenhage, jaargang 1940, dl. VI, 2e stuk; 7 blz..

VERSLAG van de tweede museumdag in 1965, gehouden op 29 december in het rijksmuseum te Amsterdam en gewijd aan het thema: „Opleiding, taak en functie van het middelbaar museum personeel”.

Overdruk uit: Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond, afl. 2, februari 1966.

VERSLAG van de eerste museumdag in 1966, gehouden op 13 mei te Den Haag en gewijd aan het thema: „De Museumdag 1926—1966”.

Hierin o.m. H. L. C. JAFFÉ : De musea in de schaduwen van morgen;

in: Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond, afl. 11 en 12/1966.

R.A.D. RENTING : De taak van de gemeente-archivaris:

Administratief-, wetenschappelijk- en educatief ambtenaar;

in: Nederl. Archievenblad, 69 jrg, afl. 4;

Groningen 1965, 183—191.

Ten aanzien van dit laatste punt stelt de archivaris van Rotterdam o.m. „de taak om het archief als culturele instelling bij een groter publiek meer bekend en meer populair te maken, om een groter publiek meer inzicht te geven in de waarde van het werk van de archivaris.

In Rotterdam waren we zo stilweg al een eind deze richting opgeslagen met de inrichting van tentoonstellingen in de eigen expositiezalen. Helaas slaan tentoonstellingen in Rotterdam minder aan dan wenselijk ware en daarvoor bereiken we tot nu toe doorgaans niet meer dan dat een bepaald select publiek kwam opdagen. Vrijwel tevergeefs hebben we tot nu toe het onderwijs ervoor trachten te interesseren. We zagen slechts enkele leraren — steeds

dezelfde — met groepjes leerlingen. De pers werkt doorgaans mee, soms ook de radio en de televisie; de 2500 leden van het Historisch Genootschap „Roterodamum” worden op de hoogte gebracht en wij laten een 1500 circulaire uitgaan aan „vrienden van het archief”, dat zijn zij, die eens van hun belangstelling hebben blijk gegeven. Het bezoekersaantal is wel toegenomen maar blijft beneden de verwachting. De meeste bezoekers komen uit een gevoel van heimwee nog naar die tentoonstellingen, waar het materiaal uit onze prentatlas wordt geëxposeerd, dat betrekking heeft op het Rotterdam der herinnering van vóór 1940.

Hoe kan aan de educatieve taak nu verder inhoud worden gegeven?

Met name in Frankrijk heeft men al veel langer met dit bijltje gehakt. Daar legt men de nadruk op de instructieve waarde van en het respect voor originele documenten. Bij de Archives Nationales is sinds 1867 een Musée de l'Histoire de France ondergebracht. In Frankrijk bestaat een bloeiende „Service éducatif” onder auspiciën van het ministerie van Onderwijs. In vele moderne archiefgebouwen zijn tentoonstellingszalen en ruimten voor het houden van voordrachten ingericht. Groepen middelbare- en kweekschool-scholieren worden daar ontvangen en discussiëren, rondom tafels geschaard, onder leiding van speciale docenten over de betekenis van echte archiefstukken, welke hun worden getoond, of ook wel trekken de docenten naar de scholen toe „pour illustrer les cours d'histoire”.

In Joegoslavië worden speciale archiefweken gearrangeerd, waarin overal in het land tentoonstellingen en lezingen worden gehouden en pers, radio, film en televisie worden ingeschakeld om aandacht te wijden aan het archiefwezen. In Nederland is het zover nog niet. . . .

De nieuwste Duitse archiefgebouwen bezitten tentoonstellings- en vergaderzalen. Rondreizende tentoonstellingen worden gepropageerd en voor een groot publiek worden smaakvol geïllustreerde boeken uitgegeven, zoals b.v. „Hundert Jahre Stadarchiv und Stadtbibliothek Braunschweig 1861—1961”.

Ook België kent zijn rondreizende tentoonstellingen, zijn vaste archiefmuseum te Anderlecht, terwijl het nieuwe stadsarchief van Antwerpen is uitgerust met tentoonstellings- en vergaderzaaltjes.

Bij de planning van archiefgebouwen in Amerika wordt er rekening mede gehouden dat zij veelal het karakter hebben van een historische sociëteit.

Nederland heeft op dit gebied een achterstand. De Rotterdamse tentoonstellingen, sinds 1911 en meer geregeld sinds 1949, kunnen slechts hier en daar worden nagevolgd. Het Algemeen Rijksarchief kan bogen op zijn grote jubileumtentoonstelling van 1952 in het Delftse Prinsenhof; het Haagse Gemeentearchief exposeert geregeld en in enige andere gemeenten — zonder eigen accommodatie — worden bij bepaalde gelegenheden tentoonstellingen gehouden buitenshuis.

Dat het Nederlands archiefwezen in educatief opzicht te kort geschoten is, is bijzonder duidelijk naar voren gekomen op de op 22 en 23 oktober 1963 te Den Haag gehouden studiedagen voor archiefambtenaren”.

De hof „WAALBROEK”

onder Simpelveld

De aanvankelijk holle landweg, die van Horbach komende onze Rijks-grens snijdt bij grenspaal No. 213 om dan westwaarts te lopen, passeert bovengekomen eerst twee viersprongen ¹⁾ en komt vervolgens uit met een afbuiging-zuidwest in het bovendal van de Eiserbeek. De plek daar, waar deze weg uitmondt, heet op oudere kaarten *Broek* of *Broeck* ²⁾ en dezelfde naam wordt ook gegeven aan de weg, die de gemeentegrens tussen Bocholtz en Simpelveld in n.o.-richting vrijwel over heuvel 215 volgt en bij paal No. 216 de Duitse grens bereikt. Deze laatste verbinding heet namelijk de Walbroekerweg ³⁾. En de hier aan de Eiserbeek reeds vele eeuwen geleden bestaan hebbende woning is *Waalbroek*. De (oude) plaatselijke situatie vindt men het duidelijkst terug op het kaartblad No. 211 (G. XV) van de „Carte-de-Cabinet”, die op last van Keizerin Maria Theresia van haar Oostenrijkse Nederlanden gemaakt werd in kleuren door de generaal Josef Graaf de Ferraris.

Tussen Kerkrade en Vaals grosso modo zijn en waren vestigingsplaatsen met annex grondbezit van aanzienlijke omvang géén uitzondering. Alleen de landerijen vormen daar doorgaans de verdeling in de flauw hellende en uitgestrekte stukken hoogvlakke, terwijl de bijbehorende woningen in dal of dalploodi min of meer verdekt opgesteld of verscholen liggen. Aan beide zijden van onze landgrens zijn daarvan voorbeelden te over. Men zie maar eens naar de typische situatie bij Heeren-, Boeren-, Mergensen Klooster Anstel of bij Ober-, Mittel- en Unter Fronrath ⁴⁾.

De meeste onder deze grotere vestigingsplaatsen zijn van zeer hoge ouderdom. Noch van Romeinse-, noch van Frankische oorsprong zijn de vondsten hier zeldzaamheden. Ook de uitgebreidheid van het grondbezit, dat hier schering en inslag vormt, kan al evenzeer als het spaarzame aantal der hoeven tot een vingerwijzing strekken ten opzichte van de oudheid daarvan, terwijl daarbij nog telt de grootte van de panden, hun constructie en vorm in het grondplan. Om ook thans met een voorbeeld te komen: het machtige vierkant van Ober-Fronrath, dat reeds in het jaar 1112 door de Annales Rodenses genoemd wordt, omvatte laatstelijk bijna 300 morgen aanliggende gronden. ⁵⁾

Naar de schriftelijke bronnen te oordelen zou Waalbroek niet tot de oudste van de hier gelegen landgoederen behoren. Het wordt aangeduid in deze bewoordingen in de hermeting van Simpelveld van mei 1454:

„Item neuff journal situés vers le Waelbroeck joindant à terres de demoiseau Otto de Wyckraede.” ⁶⁾

— terwijl het huis zelf voorgesteld is op de gekleurde tekening van Simpelveld en omgeving door pastoor Dydden aldaar van 1571. Het zag er toen uit als een fors, tamelijk hoog stenen huis, als min of meer een eenzaam blok, ontdaan van versieringen of bijzondere versterkingen. ⁷⁾ Omdat er in deze streken herhaaldelijk moeilijkheden zijn gerezen over

het juiste beloop van de plaatselijke grenzen en ook over de omvang van de op de landgoederen rustende verplichtingen, zag de overheid zich genoodzaakt van tijd tot tijd een z.g. „beleijt” te gaan houden, waarvan dan een proces-verbaal werd opgemaakt. Waalbroek was doorgaans één der kenpunten, dat daarin bij herhaling voorkwam.

Zo was er al een dergelijk beleijt georganiseerd in 1569 tussen „die Bancke Herlen ende Sempelvelt” onder aanvoering van de „Wel Edel Werner van Huyn, Heere van Amstenraede ende Landvoeght des Landts Valckenborch . . . present Jor. Steuen van Brembt genant Leijck tot Doenrade ende andere meer van Aedell ende huysluiden.”⁸⁾

Opnieuw moest dat alweer gebeuren op 17 oktober 1618. Processiegewijs ving men aan op de grens tussen Heerlen en Sempelveld. Thans berustte de leiding bij Johan van den Berghe genaamd Trips tot Neerlinteren, de drossaard van 's-Hertogenrade; comparanten waren Bartholomeus Kevers, de schout der Bank Sempelveld, de schout, schepenen en regeerders van de Bank Heerlen in tegenwoordigheid van het gros der „ingesetenen”, die beschreven waren geworden. Eén van de oudste bewoners van Sempelveld, „Peter Franssen, sijns handtwercks cuyper . . . hebbende het Crucifixe om synen hals” opende de stoet en vervolgens begaf men zich langs de grenzen. Bij des Hertogen Eyck gekomen werd Franssen, die gelijk zulks behoorde een zeer oud man was, bedankt en hij legde het crucifix neder, terwijl daar verschenen de Heer van het landje van der Heyden met zijn officier, schepenen en onderdanen, die het „beleijt” voortzetten. Nu volgde men zijn koers aldus:

„Beginnende in den eersten aen den Hertogen Eijck . . . van daer soo recht voortgaende over de gewanden⁹⁾ ende landen gehorende tot den hoff van Crombach¹⁰⁾ bis tot op den blauwen steijn liggende aenden oversten hant van des Heeren erve van der Heijden voorsz ter andere sijden naer Sempelvelt regenoot die erven van den Waelbroecker hoff, ende naer Soerett waerts regenoot die eruen van Jooste Ruyters comende uuijt den hoff van den Bongardt wel verstaende dat het voors. Ruijters landt t' eenemal is gehorende onder die Bancke van Sempelvelt, beginnende op die kleene straete. ende voortgaende vanden voorsz blauwen steyn tusschen het erff van den Heere van der Heijden, ende het erff van den Waelbroeck voorsz. uuijtschietende op het erff van Nijes Schiffelarts, ende alsdan affloopende naer der Heijden achtien schrieden lanck, tot den erue van Jor Adam Broecke, ende soo voorts tusschen het erff ofte landt van den voorsz. Broecke ende Nijes Schiffelarts uuijtschietende op het erff van den hoff Steynstraeten, groot sijnde twee morgen, ende alsdan keerende recht op naer den Waelbroecke tusschen die voorsz. twee morgen van Steijnstraeten ende Nijes Scheffelartz voorsz. uuijtschietende wederomme op het erff van Nyes Schiffelartz groot sijnde vijff morgen, ende ter andere sijden int landt van der Heijden regenoot Jor. Broeck voorsz. groot sijnde twee morgen, ende alsdan wederomme recht op tot op den Heeren pael langs die eruen toebehorende den voorsz. hoff Steijnstraeten.”

En op 21 maart 1664 was het wederom noodzakelijk om een beleijt te

houden.¹¹⁾ Men heeft zich toen niet tot een „optocht” bepaald maar bovendien gelastte het Hof van Brabant te Brussel, hetwelk in dit geval de leiding aan zich getrokken had, bij beschikking van 7 februari 1663, dat een „goeden en oprechten schetzboeck” aangelegd zou worden. Of dit document in het archief van het Hof bewaard is gebleven, heb ik tot dusver helaas nog niet kunnen vaststellen; het zou, wanneer het bestaat, ongetwijfeld onze kijk en kennis op en van de plaatselijke situatie bijzonder kunnen verrijken!

Opnieuw werd Waalbroek genoemd in de beschikking door het gerecht van Simpelveld verleend na plaatselijk onderzoek op 9 mei 1673 door de Schout Daniel Limpens met zijn schepenen Leonard Vroich, Derich Houperetz, Leonard Bindels, Hilger Nevelsteijn en Gerard Brauwens, waarbij het ging over het opmaken en de onderhoudsplicht van „die gemeene valderen in de Bancke van Simpelvelt”. In die opsomming namelijk treffen wij alweer een vermelding van Waalbroek aan:

„Item moet den hoff Waelbroeck twee valderen¹²⁾ op sijne cost particulier onderhouden loopende ouer den hoff ende Bosch naer des Heeren paell.”

Blijkens het bovenaangehaalde bestond nu de hof van Waalbroek zeker reeds vóór het midden der XVe eeuw. Maar wij kunnen veilig aannemen, dat zij nog veel ouder was. In zijn bekende „Dictionnaire” verzekerde Baron de Crassier¹³⁾ : „Il y avait deux cours censales, l'une de Walbruch à Simpelveld. . . .”. Helaas liet hij daarbij de vermelding van een bron achterwege. En, een bevestiging kunnen wij niet vinden in de officiële enumeratie van de leen- en cijnhoven der provincie Limburg.¹⁴⁾ Gelukkig is er een andere bron, die ons in deze te hulp kon komen. Die is te vinden in de leenregisters der Mankamer van het Land Hertogenrade. Het blijkt daar namelijk, dat Waalbroek onder de lenen van deze instelling geressorteed heeft, maar ook een *stokleen* (leen met onderlenen) is geweest.

Er staan twee leenakten geboekt in de bewaard gebleven leenprotocollen van Spaans Hertogenrade, namelijk op 8 november 1559 en op 20 januari 1568, die ik hier beide in haar geheel wil laten volgen. De eerste luidt:

„Ontfenckenis des hoeffs Wailborch.

Anno XVc. LIX den VIIIen Novembris ist komen in absen(tie) des stadhers int bisien h(eren) Lenart van den Hoeff, Claes Kanen ende Jan Holender, mannen van leen, ende overmits den borchrinck der Ernueste Melchior Coelen ende hait ontfangen den hoeff genant der Wailbroich gelegen in der banck Simpeluelt aldair syn vader H(eer) Melchior Coelen uysertoruen is den leenheren syner gerechtheit voerbalden ende jderman des sinen. Ist een stockleen. Rest der eidt.”

En thans volgt de tweede:

„Stockleen J(onker) Jaspar Cortenbach.

Anno XVc. LXIII den XXen daichs January ist komen ouermits den borchrinck in absen(tie) des stadhers int bisien die Ersame Jan Hennes ende Nicolaes Kanen mannen van leen der Erentveste Jaspar van Cortenbach en(de) hait ontfangen dem gansen alingen

hoof genant der Wailborch myt allen sinen zobehoer ende gerechtigheit so der seuer gelegen ist inder banck Simpelfelt in den landt van Tshertogen Raidt leenroerrich aen den manhuys der stadt van Tshertogen Raidt myst dair van aeff noch uuysgescheiden sonder argelist der Co(ninklijk)er Ma(jestei)t onser aller genedichsten heren seiner hoichbedachter Ma(jestei)t rechte ende gerechtigheit voerhouden unde jederman des synen. Rest der siden budel." ¹⁵⁾

Ofschoon dat niet rechtstreeks en duidelijk blijkt, moet hier toch wel van vererving in het leen sprake zijn geweest. Melchior Colijn („Coelen”) in de Heide, geboren 1500, burgemeester en schepen van Aken trouwde immers in eerste huwelijk met Maria van Cortenbach. ¹⁶⁾ Zij was een zuster van Jr. Jaspas, die wij, na Melchior's gelijknamige zoon (klaarblijkelijk jong overleden!) als vazal van 's-Hertogenrade's mankamer zagen optreden. Maria en Jaspas waren kinderen van Willem van Cortenbach tot Vorsthof of Forsthof — een goed gelegen onder de „Wehrmeistereij” van Düren ¹⁷⁾ — en van Christina van Gevenich, ervrouw van Kunrade.

Jr. Jaspas was gehuwd met Veronica van Bock tot Lichtenberg, ervrouw van de Seurse en Baron van Spaen verklaarde van dit echtpaar „trouwen ontrent anvang 1 5 7 . . . .” Zij was de dochter van Reinhart en Anna van Hochkirchen-Schirtzel. Hij moet in 1605 overleden zijn. De naam van Jr. Jaspas, die tot de Seurse en Vorsthof geheten wordt komt nogmaals in het besproken leenregister voor en wel in een akte van 22 maart 1568, waaruit blijkt, dat hij op „Waelbroich” als naaste buurman had „Joncker Johan Elderborren.” ¹⁸⁾

Uit het bovenstaande vloeit voort, dat er waarlijk nog wel het een en ander ontbreekt aan een juist begrip omtrent onze leen- en laathoven in en buiten het „Land van Herle”, gelijk trouwens in ditzelfde tijdschrift reeds eerder aangetoond werd. Ik behoef daarvoor slechts te verwijzen naar het interessante artikel over de laathoven te Voerendaal met de Laathof van Puth. ¹⁹⁾ Immers: volgen wij dit betoog dan is hiervan de eenvoudige consequentie, dat ook Waalbroek, aangezien het een hof (curtis) en daarbij nog een stokleen was, stellig een veel hogere ouderdom toekomt dan de in de geschreven bronnen gegeven tijdsbepaling ons wellicht zou doen veronderstellen!

Dr. J. BELONJE

Noten:

- 1) Op de oudste editie van onze stafkaart schaal 1 : 50.000, bld. Heerlen no. 62 staan hier *twee veldkruisen* aangeduid, die op het blad van de chromotopographische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden 1 : 25.000 n° 767 Simpelveld, edit. 1936 niet meer voorkomen.

- 2) Zie voormeld blad „Simpelveld” en J. Kuyper „Gemeente-Atlas van Nederland”, Provincie Limburg, Leeuwarden 1867; Gemeente Bocholtz.
- 3) Zie nogmaals dit blad „Simpelveld”.
- 4) Heribert Reiners „Die Kunstdenkmäler der Landkreise Aachen und Eupen”, Düsseldorf 1912, S. 132—134.
- 5) „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” VII, 1885, S. 295. — Ook het „castellum” *Anstela* wordt in de „Annales Rodenses” genoemd.
- 6) „Publications . . . . Limbourg” XXI, 1884, p. 168.
- 7) „De Maasgouw” LXXXV, 1966, bladz. 174.
- 8) Jr. Dederich Grein zu Needersteyn, Voogd van het Ambt Willemsteijn oud omtrent 90½ jaar (!) gaf daarover een getuigenverklaring af op 18 april 1619 ten overstaan van schepenen van Simpelveld; Rijksarchief in Limburg te Maastricht, archief Landen v. Overmaas 5567. Zie over hem, zoon van Johan en Margaretha v. Rohr : Mr. G. D. Franquinet „Beredeneerde Inventaris”, Maastricht 1869, bldz. 122 sub 154 en bldz. 123 sub. 157. — Voor Jr. Werner Huyn en Jr. Steven Brembt gen. Lieck zie respectievelijk S. 184 en S. 52 A. Fahne „Geschichte d. Kölnischen Geschlechter”, I, Cöln 1848.
- 9) Gewande : landgoed of boerderij.
- 10) „*Zu Krumbach in des abts hof von Closterrade*” zie S. 258/9 Zeitschrift d. Aachener Geschichtsvereins V, 1883 en Mr. Franquinet Beredeneerde Inventaris passim.
- 11) Evenals het vorige ontleend aan het archiefnummer Overmaas n° 5567: ook het volgende is aan dit nummer ontleend.
- 12) Valderen : sluitboom of hamei.
- 13) „Publications . . . . Limbourg” LXX, 1934, p. 190.
- 14) Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XLIII, I, 1920, bldz. 32 evv.
- 15) De zijden buidel was dus het *heergewaad!* — Zie voor de akten 's Rijks Archief te Maastricht, leenregister Hertogenrade respectievelijk 4644 fol. 39 en 4645, fol. 4.
- 16) Zeitschr. d. Aach. Geschichtsvereins L, 1928, S. 247/8/9; zie voor het volgende ook A. Fahne „Bocholtz”, Tafel III en Collectie Mr. W. A. Baron van Spaen LaLecq, Hooge Raad v. Adel te 's-Gravenhage 102.
- 17) H. Kaspers „Comitatus Nemoris”, Düren 1957, passim; A. Fahne Köln. Geschlechter I, S. 40; II, S. 24.
- 18) Rijksarchief Maastricht a.v. deel 4646 (Spaans Hertogenrade), fol. 27 vso. — De v. Ellerborn's waren aan de Cortenbach's verwant; vgl. S. 90 A. Fahne Köln. Geschlechter, I en Zeitschr. d. Aach. Geschichtsvereins L, 1928, S. 243, Anm. 1.
- 19) „Het land van Herle” XV, 1965, bldz. 60/1/2. — Het ware zéér gewenst om het daar gegeven goede voorbeeld te volgen door dergelijke studiën te publiceren over gelijksoortige oude instellingen, die onder andere plaatsen ressorteren!

Speurwerk naar de Walmuren, Poorten en Grachten van de historisch-stedelijke kern van Heerlen.

INLEIDENDE HISTORISCHE DATA.

Anno 1670

begin van het verval van het fort t.g.v. een afwijzende beschikking van de Raad van State te Den Haag om uit 's lands kas een financiële bijdrage te geven tot herstel der drie stadspoorten, die in de walmuur waren ingebouwd.

De tekst van het verzoekschrift, aanwezig in het Gemeentearchief, luidt als volgt:

Aan de Eedele Mogende Heeren
Raeden van Staeten der
Verenigde Nederlanden.

Geven met behoorlicke reverentie te kennen Schout Schepenen en Geswooren Gemeensmannen der Hoofbancke Heerle, Landen van Valckenborgh Overmaesen, hoe dat van alle inmemoriale tijden hun supplianten Vrijheids versien geweest is met drie poorten tot hunder bewaeringhe ende mede van 't kerckhof, waer op d'ingesetenen in alle voorvallene troubele tijden en noch lest in de Munstersche oorloghe hunne personen en goederen geretireert oock als doen den viant groote afbreuck gedaen welke voors. poorten nu alle sijn vervallen ende met een cleyghheit wederom soude cunnen gerepareert worden.

Soo versoecken sij supplianten seer onderdanighlyck, dat UEd. Mo. Heeren, den Heeren Rentmeester van de Domeynen gelive te authoriseren om de vors. poorten wederom in behoorlicke reparatie te brengen ofte wel hun supplianten daer toe seckere somme te suppediteren.

T'welck doende etc.

Anno 1776

Authentieke verklaring van enige inwoners van het Kerkplein, waarin gesteld wordt, dat het terrein rond de St. Pancratiuskerk „met wall en poorten omgeven van oudts een fort ware, meermaals belegert als laestens nog 1542 . . . . En dat verders in alle oude acten gelesen word: Die Vrijheid en Hoofdbanke van Heerlen even als die stedekens Daelhem en Hertogenraede”.

Hierin wordt m.a.w. de omwalde en ommuurde historische kern van Heerlen uit bestuurlijk (publiekrechtelijk) oogpunt op gelijk niveau ge-

steld met de *stadjes* 's-Hertogenrade en Daelhem (even ten zuidoosten van Visé): m.a.w. aanwezigheid stedelijke kenmerken in Heerlens Vrijheidscharter (document van 1776, Gemeentearchief Heerlen).

Anno 1787—1788

Notariële verklaring van Hendrik Scheepers, oud 87 jaar, geboren en getogen Heerlenaar, inhoudende, dat „het hem nog zeer wel geheugd en kennelijk is, dat het Kerkhof van den Dorpe Heerlen, omringt geweest is met eene hooge walmuur, voorzien met poorte en vliegende, of ophaal Brug, ten eijnde omme voorz. Kerkhof, en inwoonders van dien, voor alle stroopparthijen, bijzonders in oorlogtijd te beveiligen, zo als dan ook voorz. poort s'nags geslooten, en de brugge opgehaalt wierde. Dat omtrent nu over de 30 jaeren geleeden, voorz. muur, beneffens het daerop gestaan hebbende schilderhujs, op eene zekere hogte afgebrooken is geworden, als meede de voorz. valbrug vernietigt geworden is. Dat meede omtrent den jaere 1787 of 1788 de wal of Kerkhofsmuur ter westzijde van het Pastorael hujs nog verders afgebrooken is, waardoor het voorz. Kerkhof onaanzienlijk en onveijlig is gemaakt geworden”.

Anno 1934

P. Peters, oud-archivaris van Heerlen, publiceert zijn visie in „De Maasgouw” (p. 30—31) over de fortificatiewerken. Van documentaire waarde zijn de *vondsten*, door hem geconstateerd, die hier pro memorie volgen. De vesting was omgeven door twee watergrachten. De eerste, 12 m. breed en 5 m. diep, liep om de hele walmuur heen. De tweede lag op een afstand van 100 m. en soms meer en was aan de binnenzijde voorzien van aarden wallen of dammen, ook wel temsen genoemd *). Deze twee watergordels waren kruisgewijs door vier even brede en zeer diepe grachten verbonden. Al deze grachten werden gevoed door het Vlot. Zo heette de gegraven waterloop, die de afvloeiing van het water van de Caumerbeek naar de vesting tot stand bracht.

De vier verbindingsgrachten liepen als volgt:

1) door een gedeelte van de Akerstraat; 2) door een gedeelte van de Geleenstraat; 3) van de Bongerd door de oostzijde van het gebouw van Hollenkamp & Co; 4) van de Bongerd oostwaarts dwars door de Emmastraat en de Zuidzijde van het secretariaatsgebouw van de Limburgse Steenkolenmijnen. Deze laatste gracht werd de *Veemarktsgraaf* genoemd volgens een oorkonde van het jaar 1512, aanwezig in het gemeentearchief. Bij de aanleg van een transformatorhuisje onder de Gevangentoren door de Gemeentebedrijven (1934) werd de *walmuur*, 2 m. dik, aangetroffen. Hierbij vond men een zilveren munt uit het jaar 1506 met het randschrift BERTVS DVX BAVARIE alsmede talrijke scherven van vaatwerk uit de 16e, 17e en 18e eeuw; een 16e eeuws drinkkroesje met één oor, geelbruin van kleur zonder glazuur en met een gekarteld voetje.

Aan de noordkant van de vroegere vesting werd op 2 plaatsen bij het bouwen van het „Glaspaleis” Schunck en van het zakenpand van de wed.

Coumans over een vrij grote uitgestrektheid de *walmuur* weggebroken. Hij bestond beneden uit twee zeer hechte kalkstenen muren, ieder ongeveer 1 m. dik.

In de noordoost-hoek, bij het nieuwe gebouw van de wed. Coumans en het aangrenzende hotel Cloot, waar de *walmuur* naar het zuiden omhoog, was deze vrij goed bewaard gebleven tot op 5 m. hoogte.

Door dit nieuwe gebouw verdween in de Kerkpleinstraat bij een uitspringende muur — dat was een gedeelte van de *walmuur* — de hardstenen stijl, waarop een klein gedeelte van de boog van de *Veemarktspoort* nog zichtbaar was.

In de hoofdbanksvergadering van 28 september 1774 werd besloten tot het afbreken van de boog boven de *Kerkhofspoort*. In de oude bescheiden wordt deze poort ook wel genoemd de Aker- of Trichterpoort.

Verder is er sprake van een *Keulse poort*, aan de zuidoostzijde van het fort (ongeveer tegenover de Gasthuisstraat).

De *gracht van de tweede watergordel* werd aangetroffen

- 1) bij het dieper leggen van de riolering in de Klompstraat, waar zij zich aan de zuidzijde van het westelijk gedeelte van die straat vertoonde;
- 2) bij de oostelijke verlenging van de Dautzenbergstraat naar het Wilhelminalplein toe; eveneens bij de sloping van hotel Beckers aldaar, dat op de zuidzijde van de gracht stond. Er zaten zware kalkstenen muren in de grond van ongeveer 300 jaar oud. Ongeveer op de helft van de verlenging van deze straat maakte de gracht een zachte knik zuidwestwaarts. In deze gracht werden gevonden: een grijsbruin hardgebakken bekertje zonder oren uit de 16e eeuw en talrijke scherven van de 14e, 15e en 16e eeuw.

20e eeuw

Van de *walmuur* zijn nog zichtbaar gebleven:

- 1) een opgaande muurpartij aan de oostkant van de Gevangentoren, in bijgaande plattegrond gemerkt A;
- 2) een opgaand muurgedeelte aan de *achterkant* van de zakenpanden Quanjel en Geurten, Emmastraat 26 en 21, in bijgaande plattegrond gemerkt B.

(Zie foto hiernaast.)

3 januari

begin met de afbraakwerkzaamheden rondom het Kerkplein: de kantoren van de fa. Schunck en het oude winkelpand (kad. bekend Sectie D 2978 en 6279); oud-huis Savelberg (D 3986) en het voormalige café „het Spinnewiel” (D 3985).

11 januari

controle van een aantal gewelfde kelders rondom de St. Pancratiuskerk. Bezocht werden de kelders van hotel Clout (D 5867); de fa. Eyck, Emmastraat 14 (D 1856); het „Witte Huis” (D 357 en 2399) en de kelder als rijwielstalling in gebruik bij de fa. Schunck, Bongerd (D 3038).

24 januari

het maken van foto's in vorengenoemde kelders.

25 januari

opmetingen verricht in de kelder van pand Emmastraat 14 (D 18563).

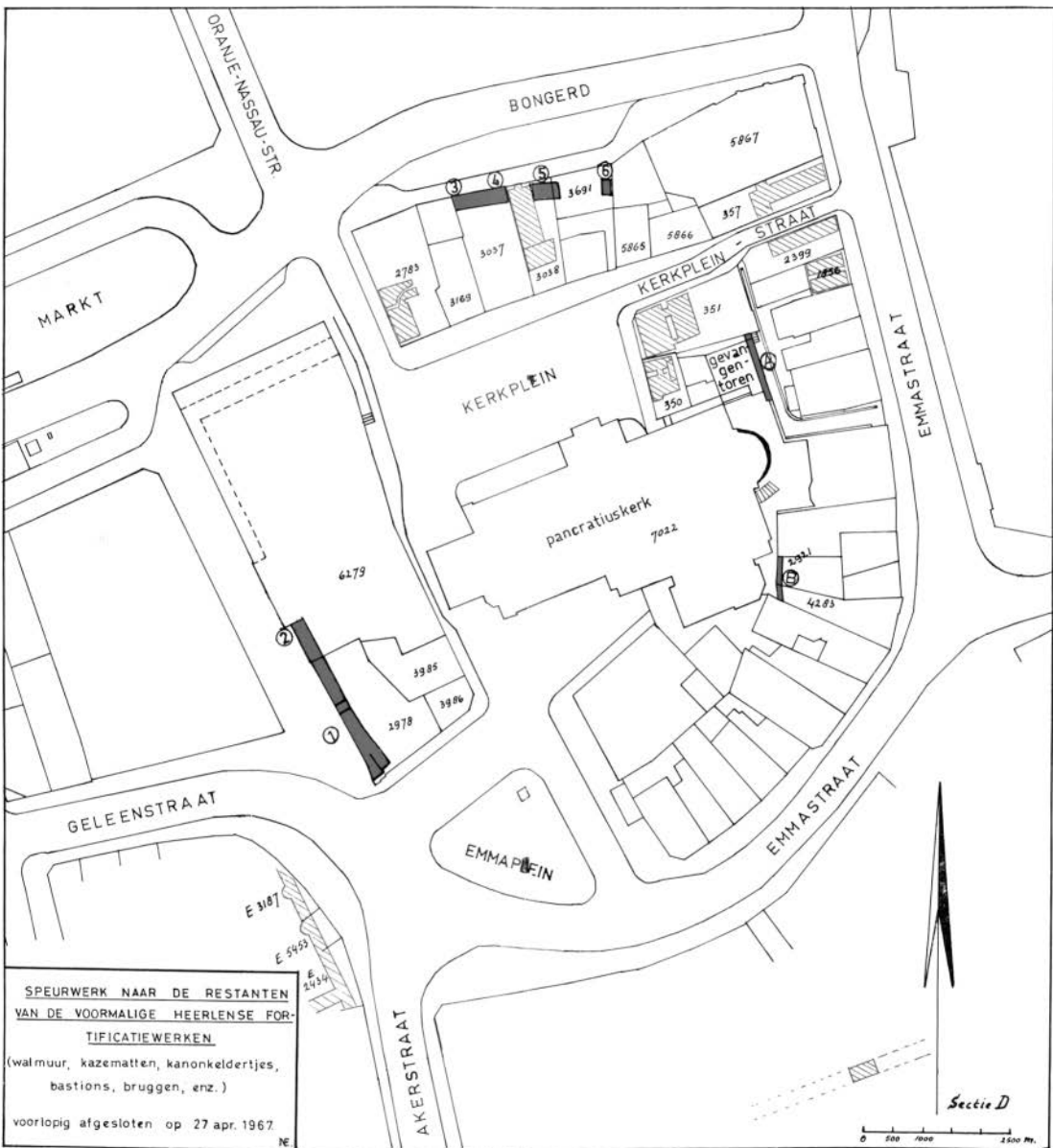
14 februari

nadere controlewerkzaamheden verricht op het Kerkplein en op de Bongerd: bezocht werden de kelders van de fa. Stienstra (D 2783); de fa. Keulaerds (D 3169); de Markthal (D 3037) en het „Hamburger Buffet” (D 2783).

Kanonkeldertje, noord-zuid gericht, onder pand Stienstra, Kerkplein.

**SPEURWERK NAAR DE RESTANTEN
VAN DE VOORMALIGE HEERLEENSE FOR-
TIFICATIEWERKEN**

(walmuur, kazematten, kanonkeldertjes,
bastions, bruggen, enz.)

voorlopig afgesloten op 27 apr. 1967.

NE

Sectie D

0 500 1000 2500 M.

15 februari

telefonische mededeling van mej. Leufkens ontvangen, dat op het Emma-plein onder het huidige pand Vrusch (E 5453) eveneens gewelfde kelders aanwezig zijn.

Controle van deze kelders alsmede die onder het pand Beckers (E 2434). Onder het pand Vrusch werd een rondbouw geconstateerd.

21 februari

opmetingen verricht op het Kerkplein van de aldaar aanwezige kelders ter situering in een algemene overzichtskaart; tevens werden van de overblijfselen foto's genomen.

23 februari

bezoek van drs Halbertsma van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort aan de restanten van middeleeuws Heerlen.

Constatering van kanonkeldertjes uit de 16e eeuw op de percelen Sectie D 2783 en D 3038; voorts uitvalskazematten van de 15e eeuw onder de zakenpanden Wolff en Herzdahl (E 3187), Vrusch (E 5453) en Beckers (E 2434), gelegen aan het Emma-plein.

Daarnaast werd een bezoek gebracht aan de gewelfde kelder onder pand Gitsels (D 350) en aan de crypte onder de St. Pancratiuskerk (D. 7022). Tenslotte nam hij het muurlichaam, in de tekening in rood gemerkt nr 1. in ogenschouw.

Kanonkeldertje, noord-zuid gericht, onder „de Markthal”, Kerkplein.

Restant van de walmuur (in tekening gemerkt nr 1).

24 februari

tijdens het uitbreken van de keldermuren van de kantoren van de fa. Schunck (D 2978 en 6279) wordt het westelijk tracé van de walmuur ontdekt: begin van een opgraving door de gemeentelijke oudheidkundige dienst (muurlichaam in de tekening gemerkt nr 1).

27 februari

voortzetting van de opgravingen: de walmuur aan de westzijde van de Pancratiuskerk verder blootgelegd.

2 maart

het onderzoek naar het juiste tracé van de walmuur aan de westzijde van de toren van de St. Pancratiuskerk wordt voortgezet en afgesloten: de muur is over de gehele lengte van het terrein zichtbaar geworden. Ze blijkt een lichte buiging te vertonen in de richting Emmaplein-Emmastraat. De profielen zijn klaargemaakt om getekend en gefotografeerd te worden.

3 maart

intekening en opmeting van het westelijk beloop van de middeleeuwse vestingmuur; lengte nagenoeg 30 meter, breedte $\pm$ 2 meter; tevens werd een kleuren-fotoreportage gemaakt.

6 maart

over de volle breedte van het terrein van de voormalige kantoorgebouwen van de fa. Schunck wordt loodrecht op de toren van de St. Pancratiuskerk een onderzoekingsleuf gelegd. De breedte van de sleuf bedroeg 1.90 m. en was lang 11.00 m. De diepte t.o.v. het Kerkplein bedroeg $\pm$ 3.50 m.

Ook nu werden weer kleurenfoto's vervaardigd van de walmuur, de profielen van de onderzoekingsleuf en van de zuidwand van het terrein.

7 maart

vondst van een gewelfde kelder in de Plaarstraat, lopende in de richting oost-west. De kelder blijkt van dichtgemetselde doorgangen, zowel aan de oostzijde als aan de westkant, te zijn voorzien. Hij moet in vroeger dagen naar beide zijden hebben doorgelopen en een verbinding gevormd hebben met andere keldergewelven: opmeting en fotografering van deze vondst.

8 maart

naar aanleiding van een persbericht over de vondst van deze kelder in de Plaarstraat telefonische mededeling van een bejaarde Heerlenaar, dat zich onder alle panden van het Emmaplein en de Plaarstraat oude gewelfde kelders hebben bevonden cq. nog bevinden. Deze heeft in zijn jeugd gewoond aan de kant van de Plaarstraat. De rond het jaar 1900 op de hoek Akerstraat—Emmastraat woonachtige heer A. Schröder, wijnhandelaar, zou deze kelders hebben willen kopen om zijn wijnvoorraad er in op te slaan.

9 maart

intekening van de kelder in de Plaarstraat in de vondstenkaart rondom de Pancratius.

Gewelfde kelder, oost-west gericht, met later dichtgemetselde doorgang, Plaarstraat.

13 maart

onderzoek ingesteld in de kelders van het pand Wolff en Herzdahl (E 3187), Emmaplein en het pand Bijsmans (D 2838), Akerstraat; onder beide panden werden gewelfde kelders aangetroffen. Onder het pand van Wolff en Herzdahl werd op gelijke hoogte als onder pand Vrusch een rondbouw waargenomen. Gecombineerd met de vondsten van 23 febr. en 7 maart j.l. en met andere soortgelijke oudheidkundig-waardevolle punten, bekend van enkele jaren geleden, kan een werkhypothese opgesteld worden, waarin een gordel van kazematten aanvaardbaar is, die de oudste versterkte kern van middeleeuws Heerlen sinds de Bourgondische tijd (15e eeuw) een gemoderniseerde aanpassing en uitbreiding gaf. Onze onderzoeken zullen in deze richting worden voortgezet. Frappant is in dit verband de overeenkomst met de kazemattengordel, die kasteel Rimburch in diezelfde tijd kreeg, zijn ligging t.o.v. de kernkasteelmuur alsmede de aanwezigheid van kanonkeldertjes. Kasteel Rimburch maakte evenals het landsfort van Heerlen deel uit van dezelfde grensfortenlinie, in dienst van de gemeenschappelijke landsheer de hertog van Brabant-Limburg.

3, 4 en 6 april

gedachtenwisseling over de gedane vondsten tijdens de behandeling van de begroting 1967 in de Gemeenteraadsvergadering van Heerlen. De tendens gaat in de richting van saneringsplannen, waarin het oudstedelijk karakter visueel behouden wordt.

4 en 5 april

constatering en blootlegging van een gedeelte van de walmuur aan de zuidzijde van de Bongerd, op perceel kadastraal bekend sectie D 3037: opmeting, intekening en fotografering (muurlichaam in bijgevoegde tekening gemerkt nr 3).

6 april

de walmuur werd opnieuw teruggevonden bij het leggen van riolerings- cq. afwateringsbuizen en waterkolken in de Dr. Deweverstraat, sectie D 6279 (muurlichaam in de tekening gemerkt nr 2).

7 april

er werd een nieuw gedeelte van de fundering van de walmuur aan de zuidzijde van de Bongerd ontdekt, thans aan de oostzijde van het perceel D 3037 (muurlichaam in de tekening gemerkt nr 4).

*Teruggevonden gedeelte van de walmuur aan de zijde van de Bongerd.
(In tekening gemerkt nr 4.)*

8 april

constatering van een muurrestant op perceel D 3038 en 3691 (in de tekening in rood nr 5).

10 april

opmeting en intekening van het teruggevonden nieuwe gedeelte van de walmuur aan de zuidzijde van de Bongerd. Bij verdere uitgraving van het terrein stootte de bulldozer andermaal op een overblijfsel van de muur, thans op perceel D 3691 (muurlichaam in de tekening gemerkt nr 6).

12 april

bij de afbraak van het pand „Het Witte Huis” in de Emmastraat (D 2399) werd een nieuwe gewelfde kelder ontdekt: opmeting, intekening en fotografering. Tijdens de opmetingen van deze vondst deelde de heer E. C. H. Quanjel, Emmastraat 26 mede, dat een gedeelte van de walmuur aan de achterzijde van zijn winkelpand en de garage Penners (sectie D 4283 en 2921) bewaard was gebleven. Bij controle bleek de muur een lengte te hebben van nagenoeg 7 meter en een hoogte van $\pm$ 3,50 meter: intekening en fotografering van dit gedeelte (in de tekening gemerkt B).

Gewelfde kelders onder het pand „Het Witte Huis”, Emmastraat.

19 april

muur aangesneden in de Kerkpleinstraat op perceel D 357, dwars staande op genoemde straat en evenwijdig lopend aan de walmuur; $\pm$ 11 meter van deze laatste verwijderd en parallel lopend hiermee (gedeelte van de waterkeringsmuur van de gracht?): opmeting en intekening. De muur was over een lengte van $\pm$ 2 meter zichtbaar.

21 april

funderingsresten met schervenmateriaal op het terrein van het voormalige hotel Cloot (D 5867).

25 april

onderzoek naar de aangetroffen bouwresten op het terrein van het voormalige hotel Cloot (D 5867): het schoonmaken en afsteken van de profielen ter fotografering en opmeting.

27 april

voor afbraak komen nog in aanmerking de volgende vier zakenpanden: 1) v.d. Ham (D 5865); 2) Boutique, voorheen „Repa” (D 5866); 3) Sporthuis Diana (D 351); 4) Gitsels (D 350).

Deze zullen op een later tijdstip in de loop van dit jaar worden gesloopt. Verwacht wordt, dat dan eveneens nog 'n tracé van de walmuur tevoorschijn zal komen.

L. van HOMMERICH

*) A.SCHRIJNEMAKERS : Het limburgse woord „teems” of „tems”;
in: Veldeke 1964, 31—36.

N.B.: de beschrijving van P. Peters van deze waterlopen komt nagenoeg overeen met een situatiekaart uit het jaar 1766, getiteld: „Caerte figuratief raeckende de temsen en waterloopen door en om het dorp van Herlen”, gepubliceerd in het Jubileumboek 1950—1960 van de Historische Kring „Het Land van Herle”; Heerlen 1961, tussen de blz. 48 en 49.

Het personeel der O.L. School te Heerlen in 1902

Bijgaande foto is om meerdere redenen het weergeven waard. In de eerste plaats om de personen, die er op staan n.l. het personeel der Openbare Lagere School te Heerlen en in de tweede plaats om het tijdstip, waarop ze genomen werd n.l. bij het afscheid van meester Eyck als hoofd der school, op 1 mei 1902. Dit jaar kan als een mijlpaal in de geschiedenis van Heerlen beschouwd worden, dat zich van dorp tot stad gaat ontwikkelen. Tot dan toe was de school van meester Eyck aan de Akerstraat de enige jongensschool van Heerlen, die bezocht werd door de jongens uit de kom en de gehuchten Schandelen, Welten, Benzenrade, Vrussehemig, Heerlerbaan en Caumer. De meisjes gingen op school bij de Zusters Franciscanessen in de Klompstraat, terwijl Heerlerheide een eigen school had, waar meester Grond hoofd was.

Na 1900 nam echter de bevolking van Heerlen toe, zodat nieuwe scholen moesten gebouwd worden; in 1904 de school aan de Stationsstraat en in 1911 een te Mezenbroek en een te Heelerbaan, gevolgd door tal van andere in verschillende delen van de gemeente.

De foto toont ons dus de heren, die in 1902 nog het begrip onderwijs voor Heerlen vertegenwoordigden, want buiten de Rijksnormaallessen, verbonden aan hun school, was er geen verder onderwijs in Heerlen. (De HBS dateert van 1913). Zij waren persoonlijkheden, die een voorname plaats innamen in de Heerlense gemeenschap.

Het gezelschap poseerde op de speelplaats naast de woning van het hoofd der school, in een schoolse sfeer, zoals de attributen van het onderwijs: een globe en boeken, ons laten zien. Op de tafel staan de afscheidsgeschenken: een inktstel en een tabakspot. (Dhr. Eyck rookte altijd uit een lange Duitse pijp). Glazen en bloemen ontbraken; men leefde toen soberder dan tegenwoordig.

In het midden van het gezelschap zit meester Eijck met witte kuif en patriarchale baard. Aan zijn rechterzijde zitten de heren Swillens en Konsten en aan de linkerzijde Brorens en Peters, terwijl achter hen staan Römgens en Curvers.

Hier volgen van deze heren enige gegevens over hun werkzaamheid bij het onderwijs.

Jan Jacob Eyck werd geboren te Sittard op 15 oktober 1833 en was dus bij het maken van de foto 68 jaar oud. Hij genoot de opleiding tot onderwijzer te Rolduc, waar destijds een katholieke normaalschool gevestigd was. Hij behaalde de door de onderwijswet van 1806 ingestelde en voor het hoofdschap vereiste bevoegdheid van onderwijzer van de

*Zittend v.l.n.r.: Konsten, Swillens, Eyck, Brorens en Peters;
staande v.l.n.r.: Römgens en Curvers.*

derde rang en de akten frans en duits l.o. In 1854 werd hij hoofd van de school te Voerendaal en in 1863 te Heerlen. Het is niet doenlijk hier over zijn kwaliteiten als onderwijzer en opvoeder en zijn verdiensten voor het onderwijs uit te weiden. Dat zou een omvangrijk artikel eisen. Doch dat hij als onderwijzman hogelijk gewaardeerd werd moge blijken uit de onderscheidingen, die hij ontving: het kruis Bene Merenti, dat mgr Paredis, bisschop van Roermond, hem persoonlijk op de borst spelde, en het ridderkruis van de Orde van Oranje-Nassau, waarmede hij in 1898 door M.M. Koningin Wilhelmina begiftigd werd.

Hij was ook directeur van de Rijksnormaallessen te Heerlen.

Hij werd in 1902 gepensioneerd en sleet zijn verdere levensdagen nog zeer actief te Sittard, waar hij op 25 augustus 1911 overleed.

De tweede in rang is *Johannes Henricus Hubertus Brorens*, onderwijzer met verplichte hoofdakte. Er waren toen maar weinig onderwijzers, die na het behalen van de onderwijzersakte voor de hoofdakte gingen studeren en wel omdat tot 1905 het bezit der hoofdakte niet gehonoreerd werd en de kans om hoofd der school te worden klein was, terwijl het volgen van een cursus voor die akte, die alleen te Maastricht gegeven werd, zeer bezwaarlijk was.

Dhr. Brorens werd geboren te Elsloo op 9.2.1864. Hij volgde als kwekeling aan de school te Geulle de lessen aan de gemeentelijke normaalschool te Beek en behaalde in 1893 de onderwijzersakte. Hij was van 1884—92 onderwijzer te Cadier en Keer, van waaruit hij de cursus voor de hoofdakte te Maastricht volgde. Hij behaalde ook de akten frans en wiskunde l.o., Met ingang van 1 februari 1892 werd hij benoemd tot onderwijzer met verplichte hoofdakte aan de school van meester Eyck. Hij was ook verbonden aan de voorbereidende klas van de Rijksnormaallessen, van 1894—1920, aan de Burgeravondschool voor Handwerkslieden van 1912—21 en aan de Mijschool te Heerlen van 1917—21. In verband met de opheffing der O.L. School I werd hij in 1921 overgeplaatst naar de O.L. School II. Hij werd nog in dat jaar gepensioneerd en stierf op 21 augustus 1925.

In anciënniteit volgen nu:

Peter Swillens werd geboren te Susteren. Hij was onderwijzer te Heerlen van 1885 tot zijn dood op 9-2-1913. Hij was in het bezit van de akten frans en engels l.o.. Ook was hij verbonden aan de voorbereidende klas van de Rijksnormaallessen.

Pieter Jozef Martin Peters werd geboren te Heerlen op 15 oktober 1865, genoot de opleiding tot onderwijzer te Rolduc en behaalde de akte in 1864. Hij werd in hetzelfde jaar benoemd tot onderwijzer aan de O.L. School te Heerlen, waaraan hij verbonden bleef tot 1 september 1921, toen hij overgeplaatst werd naar de O.L. School II. Met ingang van 1 januari 1922 werd hij benoemd tot beheerder van de Gemeentelijke oudheidkundige verzamelingen en het schoolmuseum. Hij verdiepte zich

in het verleden van Heerlen. Zijn bevindingen legde hij neer in een boekje met de titel „Wandelingen in en om Heerlen”. Hij is de grondlegger van de studie der geschiedenis van Heerlen en van het museum. Hij overleed op 7 januari 1940.

Pieter Jozef Curvers werd geboren te Heerlen op 3 juli 1870. Hij was achtereenvolgens onderwijzer aan de O.L. School te Heerlerheide van 1893—98, aan de O.L. School I van 1898—1904, aan de O.L. School II van 1904—1922 en daarna aan de Sint Jozefschool aldaar. Hij overleed te Heerlen op 4 oktober 1935.

Mathijs Hubert Jozef Konsten werd geboren te Heerlen op 7 juni 1870. Hij genoot de opleiding tot onderwijzer aan de Rijkskweekschool te Maastricht. Hij was van 1897—1921 onderwijzer aan de O.L. School I en van 1921—1924 aan de O.L. School II. Hij was zeer muzikaal en gaf zangonderwijs aan de Rijksnormaallessen. Hij overleed te Heerlen op 29 mei 1935.

Willem Joseph Hubert Römgens werd geboren te Wijlré op 7 december 1879. Hij studeerde aan de Rijkskweekschool te Maastricht en werd met ingang van 1 januari 1899 benoemd tot onderwijzer aan de O.L. School te Heerlen. Hij bleef aan die school werkzaam tot 15 februari 1915, toen hij benoemd werd tot hoofd van de O.L. School II aan de Stationstraat, welke functie hij vervulde tot december 1944. Hij overleed te Heerlen op 23 september 1948.

J. J. JONGEN

ONDERWIJZEND PERSONEEL DER O.L. SCHOOL (I) TE HEERLEN
VAN 1840—1921.

W. Palmers	1840—48	hoofd der school
E. J. Durlinger	1848—58	(hoofd der school te Heerlerheide)
F. L. Peulen	1848—51	hoofd der school
J. J. van den Eertweg	1852—62	hoofd der school
W. Kamps	1860—61	
H. C. van den Eertwegh	1862—63	
J. J. Eyck	1863—1902	hoofd der school
J. L. Bruls	1863—72	
J. J. Grond	1864—67	
P. H. M. Jaspers	1866—70	
M. J. Lindelauf	1870—77	(hoofd der school te Wijnandsrade)
K. Th. Grond	1871—74	(hoofd der school te Heerlerheide)
J. J. Trijbels	1874—78	(hoofd der school te Belfeld)
J. Hunnik	1875	
J. Claires	1875	
J. W. Goldschmitz	1876—77	
J. Th. H. van Baars	1877	
M. Gielen	1878—79	
H. J. Snackers	1879	
W. B. Krijn	1879	
P. V. Kellenaars	1879—81	
F. J. M. H. Eyck	1879—83	(hoofd der school te Wijnandsrade)
J. A. Hoens	1880—85	(hoofd der school te Doenrade)
R. J. B. Rosenboom	1881	
G. J. Beckers	1882—87	
M. H. H. W. Beuken	1882—91	(hoofd der school te Mechelen)
J. F. A. Dohmen	1882—83	
L. H. Geuskens	1882—88	(hoofd der school te Rimborg)
P. J. M. Peters	1884—1921	(conservator van het gemeentemuseum te Heerlen)
P. Swillens	1885—1913	
G. J. H. Grootjans	1886—97	(gemeente-secretaris te Heerlen)
J. H. H. J. Brorens	1892—1921	
L. P. J. H. Jongen	1894—98	(hoofd der school te Simpelveld)
M. J. H. Konsten	1897—1921	
P. J. Curvers	1898—1904	
W. J. H. Römgens	1899—1915	(hoofd der O.L. School II te Heerlen)
P. H. Kruijtzter	1902—14	hoofd der school (directeur dagnormaalschool te Venlo)
M. S. Thissen	1908—20	onderwijzeres
J. J. Jongen	1910—18	(hoofd der school te Schaesberg)
J. W. Lemmens	1912—19	(hoofd der school te Grasbroek)
V. Lemmens	1912	
F. H. Geuskens	1914—21	hoofd der school
J. H. Visschers	1915—21	
E. L. Schuhmacher	1917—21	
A. P. H. Mertens	1920—21	
J. C. B. P. Stamm	1920—21	onderwijzeres

In 1921 is de O.L. School I opgeheven. — Deze school stond ongeveer op de plaats, waar zich nu de Nutschool bevindt (Oliemolenstraat).

Samengesteld door
G. Dooyeweerd en J. J. Jongen.

Over onderwijzersakten en -opleiding. Een Rijksnormaalschool te Heerlen.

Het is thans vanzelfsprekend, dat voor het geven van schoolonderwijs een akte van bekwaamheid vereist is. Dat was anderhalve eeuw geleden niet het geval. Er bestonden nog geen akten van bekwaamheid en iedereen kon een school openen en onderwijs geven. Wel was het gebruikelijk, dat wie aangesteld wilde worden als schoolmeester in een parochie een proeve van bekwaamheid moest afleggen voor de pastoor, waarbij de eisen als regel afhingen van de bezoldiging aan het ambt verbonden, veelal uit stichtingen afkomstig.

In de Franse tijd werd voor het houden van een school autorisatie vereist, maar daarvan is in onze streken weinig terecht gekomen.

Dit werd anders toen in 1815 de Landen van Overmaas bij het koninkrijk der Nederlanden gevoegd werden. Daar gold de onderwijswet, die in 1806, als eerste in Nederland, door de Bataafse Republiek ingevoerd werd. Ze heeft de grondslag gelegd voor de organisatie van het onderwijs in ons land. Ze werd door een koninklijk besluit als Voorlopige Instructie voor het hele koninkrijk van kracht. Daarmee hield de vrijheid voor het geven van onderwijs op. Wie schoolhield mocht daarmee voortgaan, maar wie voor het eerst wilde beginnen of van betrekking veranderen had een toelating nodig, die verkregen kon worden na een met goed gevolg voor officiële instanties afgelegd examen.

De wet van 1806 onderscheidde vier rangen van onderwijzers, waarvan de vierde de laagste was. Deze kon behaald worden op 16-jarige leeftijd door een examen af te leggen voor de inspecteur van zijn arrondissement. Naderhand moest dit geschieden voor de provinciale commissie van onderwijs, die ook de examens voor de overige rangen afnam.

Een in 1847 door deze commissie uitgereikte „Acte van Algemeene Toelating tot Schoolonderwijzer van den Vierden of Laagsten Rang” is aan deze bijdrage ter illustratie toegevoegd.

Voor de vierde rang waren de exameneisen: De candidaat moet in lezen en schrijven tamelijk bedreven zijn en tot het geven van onderwijs enige aanleg hebben. En voor de derde rang: in lezen en schrijven wel ervaren en van de beginselen der nederlandsche taal enige kennis hebben en van een goede manier van onderwijs enig begrip hebben. De eisen voor de beide andere rangen waren hoger. Die voor de eerste rang waren zo hoog, dat bezitters er van in heel Nederland witte raven waren.

Voor dorpscholen was bezit van de vierde of derde rang vereist, voor stadsscholen de tweede of eerste.

De vier rangen zijn door de onderwijswet van 1857 gereduceerd tot de thans nog bestaande twee : onderwijzer (ook wel onderwijzer van bijstand en hulponderwijzer genoemd) en hoofdonderwijzer.

De wet van 1806 bepaalde niets over de opleiding voor onderwijzer.

In 1817 richtte Willem I twee kweekscholen voor onderwijzers op, een te Haarlem en een te Lier. Elders waren geen opleidingsinrichtingen.

Wie onderwijzer wilde worden, ging als hulp of kwekeling in de school bij een meester in de leer, die hem de nodige kennis bijbracht. Slaagde een kwekeling, dan kreeg de opleider een vergoeding van wege het Rijk. Tijdens het Belgisch bewind werd in 1836 te Rolduc een katholieke normaalschool opgericht, die ook na de terugkeer van onze provincie tot Nederland is blijven bestaan. Als Bisschoppelijke kweekschool is ze in 1896 naar Echt verplaatst en vandaar in 1923 naar Roermond.

De Onderwijswet van 1857 bepaalde, dat er van Rijkswegen kweek- en normaalscholen zouden worden opgericht, maar de oprichting verliep traag (drie rijkskweekscholen in het hele land), tot ze door de wijziging van de wet in 1878 gestimuleerd werd. In 1881 kreeg Maastricht een rijkskweekschool en Heerlen een rijksnormaalschool, officieel rijksnormaallessen geheten.

De rijkskweekscholen waren modelinrichtingen, die helemaal door het Rijk bekostigd werden, ook de huisvesting der kwekelingen. Jaarlijks werden na een vergelijkend examen 20 kwekelingen toegelaten. Aangezien er maar zes rijkskweekscholen in Nederland waren, was het aantal liefhebbers voor een beurs als kwekeling groot. Goed op het examen afgerichte kandidaten uit alle delen van het land, maar vooral uit Friesland en Groningen, stroomden voor het toelatingsexamen van de rijkskweekschool naar Maastricht.

Slechts weinig Limburgers slaagden erin een beurs te veroveren. In het jaar 1902, waarin schrijver dezes examen deed, waren 66 kandidaten, waarvan er 20 werden toegelaten en wel 5 Limburgers, 5 Friezen, 4 Groningers, 3 Hollanders, waarvan een uit Terschelling, 2 Zeeuwen en 1 Geldersman. De bezetting der kweekschool was dus wel interprovinciaal. Naast de kweekscholen boden de normaalscholen opleiding voor onderwijzer. Die van Heerlen was destijds de enige instelling voor verder onderwijs in de streek, buiten Rolduc, dat alleen voor gegoede interne leerlingen toegankelijk was. Pas in 1913 kreeg Heerlen een H.B.S. met een 3-jarige cursus. De normaalschool werd dan ook bezocht door jongens, die niet bepaald onderwijzer wilden worden. Vooral na 1900, toen enigszins geschoolde krachten op de kantoren van de mijnen werk konden vinden, was het verloop van leerlingen groot. Sommige oud-leerlingen der normaalschool hebben bij de mijnen belangrijke posten bekleed.

De lessen aan de normaalschool werden gegeven door hoofden van scholen onder leiding van een directeur.

Omstreeks 1900 waren volgende leerkrachten aan die school verbonden voor de achter hun naam vermelde vakken:

J. J. Eyck, h.d.sch. te Heerlen : directeur; opvoedkunde en lezen;

Th. Absil, h.d.sch. te Kerkrade : geschiedenis;

H. Beckers, h.d.sch. te Amstenrade: rekenen en aardrijkskunde;

J. Cals, h.d.sch. te Voerendaal: gymnastiek;

F. Eyck, h.d.sch. te Wijnandsrade : rekenen-theorie en plant- en dierkunde;

J. Eggen, leraar te Maastricht : tekenen;

Th. Grond, h.d.sch. te Heerlerheide : lezen, schrijven en aardrijkskunde;

J. A. Hoens, h.d.sch. te Doenrade : nederlandse taal en natuurkunde;

M. J. H. Konsten, onderwijzer te Heerlen : zingen.

Act van Algemeene Toelating tot
Schoolonderwijzer
van den 2^{den} Velden of Laagsten Rang.

De Provinciale Commissie van Onderwijs in *Lomburg*
op den 12 October 1867
geëxamineerd hebbende

Jules Hendrik Davinuis

heeft bevonden, dat deselve de vereischten heeft, uitgedrukt
onder n° 1 van het 18de artikel der Voorloepige Instructie voor
de Districts-schoolopzieners en Commissie van Onderwijs
in het zuidelijk gedeelte van het Rijk, vastgesteld by
besluit van Zynne Excellentie den Minister voor het
Binnenlandsche Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën
van 20 Mei 1826, n° 11; weshalve zy genconden

H. X. Gielen

opneemt onder de Schoolonderwijzers van den velden
of laagsten rang, en denzelven by dezen geëtigd
verklaart, om, mits zich onderwerpende aan de school-
verordeningen, in deselve instructie vervat, binnen
bovengemeld ressort te staan naar een school van den
laagsten rang en in het algemeen naar het verkry-
gen eener speciale aanstelling of toelating tot het ge-
ven van Onderwijs in de vakken van het lager onderwijs,
omschreven by n° 1 van het 18de art. der instructie voornoemd.

Maarschalt
den 12 October

Sandberg
Voorzitter

1867

Schmalhaug
Secretaris

Aan de normaalschool was ook een voorbereidende klas verbonden met als lesgevers:

H. Brorens, onderwijzer te Heerlen : rekenen;

J. Curvers, onderwijzer te Heerlen : aardrijkskunde;

P. Swillens, onderwijzer te Heerlen : lezen en nederlandse taal;

H. van de Voort, h.d.sch. te Nieuwenhagen : geschiedenis.

Dhr Eyck werd als directeur opgevolgd door P. H. Kruytzer 1902—14 en F. H. Geuskens 1914—21.

Volledigheidshalve dient vermeld te worden, dat behalve de genoemde heren nog aan de normaallessen les hebben gegeven vóór 1900: dhrn Förster, h.d.sch. te Voerendaal (geschiedenis); Vliegen, h.d.sch. te Schaesberg (zang); Kunst (gymnastiek) en na 1900 : Renkens, h.d.sch. te Bingelrade (gymnastiek); Penders, h.d.sch. te Voerendaal (frans); Van de Weyer, h.d.sch. te Spekholzerheide (wiskunde) en Jongen, h.d.sch. te Schaesberg (geschiedenis).

De normaalschool was ondergebracht in het voormalige gemeentehuis aan de Emmastraat, waar thans de woning van de deken staat, in lokalen, die blijkbaar eerder ook als klas gediend hadden, waar zes of acht leerlingen naast elkaar konden zitten. In het jargon van de normalisten heette de school „de boed” (met lange oe = keet of kraam; het duitse Bude). De directeur gaf zijn lessen in de openbare school, waar ook wel andere lessen werden gegeven. Toen in 1901 het oud gemeentehuis afgebroken werd om plaats te maken voor de tegenwoordige pastorie, verhuisde de school naar het Kerkhof (thans Kerkplein) in het huis naast de tuin van de dominee (nog even uitkomende op de afbeelding: „Oostelijk van de St. Pancratiuskerk”, voorkomende jg. 1966 p. 81). Het leslokaal aan de achterzijde van dat gebouw zag uit op de binnenplaats van de stalhouderij Geurten, die vaak de aandacht van de les afleidde. Het verblijf hier was maar kort. In verband met de vergroting van de kerk werd dit huis in 1902 afgebroken en nu verhuisde de normaalschool naar de schelmentoren tot ze in 1905 een onderkomen vond in de nieuwe school aan de Stationstraat.

Was dus de huisvesting van de normaalschool niet steeds ideaal, ook de verdeling der lestijden was allesbehalve economisch voor de leerlingen. De meeste lessen werden gegeven buiten de gewone schooltijden in de middaguren en na 4 uur. Veel namiddagen brachten de leerlingen van buiten Heerlen in het Aambosch door. De zaterdag was de drukke dag, dan hadden de scholen vrij en konden de hoofden van buiten hun lessen geven. De verstkomenen waren dhr. Hoens uit Doenrade en dhr. Beckers uit Amstenrade. Ze legden die weg in de regel te voet af.

Voor de leerlingen van de 3e en 4e klas, die bijzonder goede vorderingen maakten, bestond de mogelijkheid een rijkstoelage te ontvangen, variërend tussen 50 en 90 gulden naargelang afstand tussen woonplaats en school. Al was de inrichting der school in vele opzichten bekrompen, ze heeft veel onderwijzers opgeleid, wier namen met ere genoemd mogen worden. In verband met de reorganisatie van de opleiding voor onderwijzer overeenkomstig de onderwijswet van 1920 zijn de normaallessen te Heerlen in 1921 opgeheven.

J. J. JONGEN

INBINDEN VAN JAARGANGEN „LAND VAN HERLE” :

Lezers van ons tijdschrift, die hun jaargang(en) willen doen inbinden kunnen deze desgewenst doen toekomen aan onze drukker, afdeling Binderij, DRUKKERIJ MISSIEHUIS, te Sittard, Leyenbroekerweg 140.

Bindkosten voor gekleurd linnen band, met goudstempeling op rug, LAND VAN HERLE + jaarvermelding :

voor één jaargang   f 7.50 + retourporto

voor twee jaargangen
in één band :   f 8.50 + retourporto